

BOGYAY TAMÁS

A SZENT KORONA MINT A MAGYAR TÖRTÉNELEM FORRÁSA
ÉS SZEREPLŐJE

A nemzetközi kutatásban is közismert tény, hogy a magyar királyok koronája különleges helyet foglal el az európai uralkodói jelvények között. Elsősorban közjogi jelentősége miatt. Az írott források a 12. század második fele óta tanúskodnak arról, hogy Magyarország uralkodóját csak egy bizonyos koronával lehetett érvényesen királlyá avatni, és a 13. század végétől nincs kétség, hogy ez a korona azonos volt a ma is meglévő szent koronával. Ilyen közjogi jelentősége Európában még csak a német-római birodalom császári koronájának volt. /1/

Nem kevésbé különleges szerepet kapott a szent korona, mint történelmi forrás is. Az uralkodói reprezentáció eszközeinek, pecséteknek, pénzeknek, címereknek, de elsősorban a koronázási jelvényeknek történelmi forrásként való felhasználása elég új dolog, voltaképp csak a két világháború között fejlődött külön tudományággá. A szent korona azonban, amelyről 1613-ban jelent meg az első könyv /2/, már 1739-ben mint történelmi érv szerepelt. Az iglói születésű Schwarz Gottfried, aki 1735-től Németországban élt, és odakint luteránus szuperintendens és professzor lett, ekkor jelentette meg Halle-ban érkezését /3/, amelyben azt bizonyította, hogy a magyarok a kereszténységet nem Rómától, hanem, a 10. században, Bizontól kapták. Bizonyítékul felhozta - a görög források mellett - a szent koronát, amelyet - szerinte - a feliratok tanúsága szerint, Bíborban született Konstantin császár ajándékozott Gézának, Szent István apjának. Schwarz Gottfried tudta, hogy állításával darázs-fészekbe nyúl, és ezért művének Magyarországra küldött példányaira álnevet nyomtatott: Gabriel de juxta Hornad. Valóban ezzel indult el a szent korona eredetéről a nagy vita, amelyben a protestánsok Róma-ellenessége a felvilágosodás szellemével párosulva támadta a korona szentistváni hagyományát.

A vita részleteit ismertetni nincs időnk. Elég annyi, hogy első csúcspontját az 1790-es években érte el, miután II. József a bécsi kincstárba vitetett szent koronát, közvetlen halála előtt visszaküldte Budára. Az 1790-ben, majd 1792-ben is közszemlére kitett koronát a magyar tudósok alaposabban szemügyre vehették. 1790 óta beszélhetünk tudományos

szentkorona-kutatásról. A görög feliratokat Weszprémi István, debreceni orvos /4/ és Horányi Elek pesti piarista tanár /5/ olvasta el és tette először közzé. Weszprémi ismerte föl a hátsó oldalon Dukasz Mihály bizánci császárt és I. Géza királyt.

I. Ferenc koronázása után, 1792 júniusában, egy négytagú vegyesbizottság vizsgálta meg a koronát. Két katolikus, egy evangélikus és egy református tagja volt, de a görög feliratokhoz bevontak két görögkeleti főpapot is. Így sikerült a szent koronát kiemelni a felekezeti ellentétek áldatlan légköréből.

A vizsgálat eredményeit a bizottság vezetője, Koller József pécsi kanonok foglalta össze 1800-ban megjelent könyvében /6/, amely közel másfél évszázadra alapja lett a szentkorona-kutatásnak. Azóta fogalom a "corona graeca", a görög korona, és a "corona latina", a latin korona. Az első mint Dukasz Mihály ajándéka I. Gézának, a második mint II. Szilveszter pápa adománya Szent Istvámnak. Schwarz Gottfried tétele, a szent korona, mint a magyar kereszténység keleti eredetének bizonyítéka, többé szóba sem jöhetett. 1937-ig, Bárányné Oberschall Magda felléptéig, senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni, hogy a görög korona I. Géza Bizáncból kapott felségjelvénye volt.

A felső rész képeiből és latin felirataiból azonban semmit sem lehetett kiolvasni a készítés helyére és idejére nézve. Csak a művészettörténeti és tipológiai vizsgálatoktól lehetett pozitív eredményt várni. Hosszú lenne felsorolni a sokszor egymásnak élesen ellentmondó feltevéseket és kombinációkat. Jellemző azonban, hogy épp a művészettörténeti stíluskritika és a tipológia segítségével próbálták meg a latin koronát is történeti forrásnak és bizonyítéknak használni az 1930-as és 40-es években a magyar királyság megalakulásáról folytatott nemzetközi vitában. Ennek utóhangja volt az egyébként kitűnő osztrák történésznő, Mathilde Uhlirz, 1951-ben megjelent könyve /7/, amelyben megpróbálta bebizonyítani, hogy a latin korona III. Ottó birodalma területén, udvari műhelyekben készült, tehát bizonyíték arra, hogy a magyar királyság a császárság gyámsága alatt és birodalma keretében jött létre.

Uhlirz nézeteit a szakkritika egyhangúan elvetette. Vele egyidőben, ugyancsak 1951-ben jelentette meg az amerikai Patrick J. Kelleher doktori disszertációját /8/, amely annál nagyobb port vert fel. Kelleher, alapos tárgyvizsgálat alapján, arra az eredményre jutott, hogy a felső rész pántjai eredetileg laposak voltak, utólag hajlították és cson-

kították meg őket. A "corona latina" tehát eredetileg nem is lehetett korona. Ezzel Szent István koronájának a kérdését kikapcsolta a szentkorona-kutatásból. Kelleher különben nem tudott magyarul, a magyar szakirodalmat csak másodkézből és alkalmi segítséggel használhatta. Nem tudta tehát, hogy megállapítása nem újság. Amit ő észlelt, meglátta már 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia részéről kiküldött bizottság is, csak a bizottság vezetője, Ipolyi Arnold püspök az eredményeket összefoglaló, 1886-ban kiadott művében /9/ nem merete levonni a látottakból a konzekvenciákat. Ezt megtette helyette a régész Hampel József és azután a történész Pauler Gyula. /10/ Mondhatnánk "destruktív", hagyományromboló véleményük azonban többé-kevésbé feledésbe merült. Annál is inkább, mert 1916-ban, az utolsó királykoronázás előtt, Varjú Elemér, aki Gerevich Tiborral és Fejérfutak Lászlóval egy félóra hosszat vizsgálhatta a koronát hálás nélkül, úgy látta, hogy "a pántokba foglalt zománcképek gyengén hajlítva követik a pántok idomait". Márpedig - Varjú szerint - zománccot utólag hajlítani nem lehet. A "corona latina" mint "a nemzet palladiuma" tehát hiteltelen, eredetileg is zárt sisakkorona volt. /11/ Azóta kiderült, hogy Varjú technikai érve nem áll meg, mert a rekesz-zománccal bizonyos mértékig hajlítható. /12/

Kelleher könyve technikai megfigyelésével és fényképdokumentációjával jelentett új szakaszt a kutatásban. Azóta újabb elméletek egész sora született. /13/ 1981 szeptemberében, Budapesten, háromnapos nemzetközi konferenciát tartottak a koronázási jelvényekről. Ez nem hozott semmiféle szenzációs új eredményt, ugyan referátumai még nem jelentek meg nyomtatásban. Azóta a Fizikai Szemle 1981 decemberi számában egy szerzői kollektíva részletesen kifejtette új elméletét /14/, amelyről az Új Tükör című folyóirat 1980-as évfolyamában már több cikk jelent meg. A szerzők azt bizonygatják, hogy a szent koronának éppúgy kozmológiai értelme van, vagyis a készítés kora csillagászati világgképét ábrázolja, mint a dél-angliai Stonehenge prehisztorikus kultushelyének kövei. Mértani arányai is arra mutatnak, hogy az egész egységes terv szerint készült. Díszítése, éppúgy, mint a koronázási palásté, Szent János Jelenések könyve szimbolikáján alapul. A lényeg tehát az, hogy a szent korona, amelynek alsó részét Dukasz Mihály és társaságára, meg I. Géza király képei elég pontosan datálják, egységes alkotás, és összetartozik a Szent István meg Gizella királyné megbízásából, vagy négy évtizeddel előbb, 1031-ben készült koronázási paláttal. Nyilvánvaló, hogy itt valami baj van a kronológiával,

de a szerzők meg sem próbálták megmagyarázni vagy áthidalni az ellentétet.

Ennek az új elméletnek Magyarországon, úgy látszik, széleskörű visszhangja van, részletes kritikája azonban nem tartozik témánkhoz. Mindenesetre, szemügyre kell vennünk magát a tárgyat, mit árul el önmagáról. E közben lesz alkalom pár megjegyzésre az új elmülethez is.

A szent korona, úgy ahogy ma előttünk áll, az abroncsra szerelt pántokkal, ún. Zárt korona. Decsy Sámuel már 1790-ben összevetette a Komnenosz Elek császár által, a 12. század elején bevezetett, új-fajta bizánci császári koronatípussal, idézte erről a császár leánya, Anna Komnene leírását, és a következőket fűzte hozzá: "A z itten lefestett uralkodó Görög Tsászárok' koronájával tsak nem egészben meg egyez szent koronánk, és tsak annyiban különbözik attól, hogy amannak egész fedele vólt, ennek pedig a' fedel helyett, két egymásba botsátatott, fél hóld forma arany abrontsai vagynak, mellynek öszve kaptolt tetejére egy arany keresztetske vagyon helyheztetve. Ezeken az abrontsokon nyoltz apostoloknak képe vagyon fel metszetve, még pedig, nem görög, mint a' karikán, hanem diák bétükkel. Melly külömbségből azt lehet ki húzni, hogy szent koronánk, mint a Görög Tsászároké, elejinten fedetlen vólt, és a későbbi századokban vonattattak annak tetejére a' két arany abrontsok." /15/ A kálvinista Decsy Sámuel, találó összevetésével, a Szent István-hagyományt akarta cáfolni. Hogy lényegileg helyes nyomon járt, azt közel másfél évszázaddal később igazolta a modern kutatás. Moravcsik Gyula, 1938-ban, a Szent István Emlékkönyvben, Decsyre való hivatkozás nélkül, ugyan-csak a Komnenosz Elek bevezette új császár-koronatípust, az ún. kamelaukiont tartotta a szent korona mintájának. /16/ Ma már általánosan elfogadják, hogy a Komnenosz-dinasztia kamelaukionja vólt a mintaképe mind a Hohenstaufok császári koronáinak, mind a magyar királyi koronának. Deér József ugyan feltette, hogy a bizánci minta közvetve, a német-rómain át hatott a magyarra. /17/ A csúcskereszt valóban erre mutatna, ha biztos lenne, hogy nem utólag tették a szent koronára. Mai formában ugyanis nem lehet középkori. Már csak azért sem, mert csavarral van odaerősítve, és csavarokat az Árpád-kori ötvösök még nem használtak. Franz Bock, aki 1857-ben vizsgálta a koronát, kijelentette, hogy a kereszt nem lehet középkori. /18/ Ferdesége sem szándékos, a csavar ferdült el, erős nyomás vagy ütés következtében. Így tárgyaltan minden csillagászati kombináció, amit a ferdülés szögéhez fűztek. Volt-e ennek a keresztnek elődje, nem tudjuk.

Kovács Éva /19/ feltételezi, hogy a koronát előzőleg egy szentkereszt-ereklyét tartalmazó kereszt ékesítette, és a pántokat épp ennek a kedvéért szerelhették rá az abroncsra. De mikor történhetett ez? Eleve valószínűtlen, hogy a Pantokrátort, a Világ Ura Krisztus-képét csak azért tették volna oda, hogy azonnal átfúrják az ereklyetartó tartását. /20/ A kereszt nélküli korona pedig feltétlenül jóval közelebb áll Bizánchoz, mint a nyugati császárkoronákhoz.

A Fizikai Szemle cikkírói szép rajzokkal szemléltetik, hogy a mai zárt korona arányai az aranymetszés szabályát követik. Ez a pántokat felszerelő ötvös arányérzékét dicséri, de egyáltalában nem bizonyítja a görög és latin korona egykorúságát és egységes tervezését. Lássuk csak, hogyan erősíthették rá a pántokat az abroncsra.

A kiterítve keresztalakú felső részen a pántokat gondosan szereltek a középső Pantokrátor-lemezhez, tekintettel voltak a filigrán-, drágakő- meg gyöngydíszítésre is. A mai törések és a belső oldalon látható csapolások nyilván későbbiek, az utólagos hajlítás következményei.

A szerelést, úgy látszik, a legfontosabb helyen, a homlokoldalon kezdték. A görög korona Pantokrátora alatt jól meg tudták találni a csap-zegeknek való helyet. Azután a fej jobb oldalán erősítették oda a másik keresztzár végét. A nehézségek akkor merültek fel, amikor a meghajlított és egyik végükön már rögzített pántok másik végét kellett hátul, a tarkó fölötti részen, és a bal oldalon hozzákapcsolni az abroncsához. Itt található az állítólag felesleges lyukak. A peremük mutatja, hogy kívülről furták őket. Próbálkoztak itt is, ott is, de alul, a pántokon, úgy látszik nem felel meg a hely, talán a kemény zománc került alája. Mindenesetre elszietett, eléggé kontár munka lehetett az összeszerelés. A kozmológiai magyarázat szerzői a programba beleszámították a Dukasz Mihály feje melletti lyukakat. /21/ Nem tudtak mit kezdeni azonban a görög korona bal oldalán levőkkel. Mindez egyáltalán nem növeli a bizalmat az egyébként éles elméjű kombinációik iránt.

Nézzük meg ezek után a görög koronát. Sokan azt állították és állítják ma is, eredetileg úgy nézett ki, mint Géza király fejéke. /22/ Csak elől meg hátul volt egy-egy félköríves rátét a Pantokrátor és Dukasz Mihály képével. Az áttetsző vagy ablakzománcos oromdíszek későbbi hozzátoldások lennének. Erre semmiféle technikai bizonyíték nincs. Ellentétben a pántok durva szerelésével a görög korona egésze rendkívül gondos

és finom munka. Elég felhívni a figyelmet az aranygyöngysorra, amelyen minden szem sajátos módon hasítva van. Ez végig fut a koronán nemcsak alul és felül, hanem a valódi gyöngysorok mentén és a képek körül is. Bizonyára igaza van tehát Kovács Évának, hogy a görög korona egységes eredeti bizánci munka, a 11. századból. /23/

Ila pedig egységes munka, akkor csak női korona lehetett. Erre két bizonyíték van. Egyik az oromdíszek. Számtalan kép tanúsága szerint, épp ezek különböztették meg, már évszázadok óta, a női koronákat a férfiakétól. A másik bizonyíték Géza király képe. A késő római és bizánci felfogás szerint a kép valamiképp helyettesítette az ábrázoltat. A keleti egyházban is sokkal komolyabban vették a képet, mint a nyugaton. A platonista filozófia szellemében a földi képben is ott volt valami az időtlen eszméből, az örök lényegből, persze a valóság alsóbb fokán. Épp mert olyan komolyan vették a képet, azért törhetett ki keleten a képrombolási harc. Isten, a szentek vagy uralkodók képe sosem volt pusztadísz. Az uralkodó képe az uralkodói jogok jelenlétét, érvényét is jelentette. Ezért vannak példák arra, hogy a császárné a császár képét viselte ruhadíszként, de egyetlen példát sem ismerünk arra, hogy a császár a saját vagy a császárné képét hordta volna. Bárányné Oberschall Magda már 1937-ben arra az eredményre jutott, hogy a görög koronát I. Gézának az előkelő Synadenos családból való görög felesége, Nikephoros Botaneiates, a későbbi császár unokahúga számára készíthették. /24/ A korona képdíszítése pontos kifejezése a Rómától örökölt bizánci császáreszmének, az égi és földi hierarchia ábrázolásával. Az égi hierarchiában ábrázolt szentek a császár hadi szerencséjének és egészségének az őrei. /25/ A földi hierarchia Dukasz Mihályból, társcsászárából és Géza királyból áll.

Legújabbban, az osztrák Raimund Kerbl disszertációja /26/ és - ezt kiegészítve, meg helyenként korrigálva - , Vajay Szabolcs /27/ alaposan tisztázták Géza második, bizánci házasságának időpontját és politikai hátterét. Szerintük a koronán ábrázolt, KON-rövidítéssel jelzett és bíborban születettnek nevezett fiatal társcsászár nem Dukasz Mihály 1074-ben született Konstantinos nevű fia - mint eddig hitték - , hanem Konstantios nevű öccse. Kerbl, történelmi érvekkel, 1064-1067 közé tette Géza házasságát Synadenével. Vajay pedig arra mutatott rá, hogy Dukasz VII. Mihálynak csak 1067. május 21. és december 31. között volt egyedül Konstantios öccse a társcsászára, kiskorúságuk miatt anyjuk, Eudokia régensége alatt. Ezzel adva van a görög korona készítésének ideje is. A képekről le-

olvasható az is, hogy Géza, aki ekkor még csak herceg volt, már igényt tartott a koronás királlyal, Salamonnal szemben a trónra, és Bizánc ezt az igényét elismerte és támogatta. A bizánci császári hatalom azonban akkoriban nagyon gyenge volt, a támogatás tehát csak ilyen képpropagandában merült ki a trónkövetelő görög menyasszonyának ajándékozott koronán. Géza maga a zománcképen ún. stemmatogyriont visel, amiből Vajay arra következtetett, hogy a bizánci udvari hierarchiában a magyarok jövőbeli királyának a "sebastos" rangot adták. Synadene koronáján természetesen nem voltak még láncocskák. Ezek Bizáncban csak császári rangú személyeknek jártak. A láncocskák csak akkor kerülhettek a koronára, amikor a keleti császári kamelaukion mintájára, a pántokat rászerezésével zárttá alakították át. Hogy ez mikor történt, azt a tárgy nem árulja el. Az biztos, hogy a pántok későbbiek, mint a görög korona, és az is, hogy Magyarországon készültek, mert a felső Pantokrátor ikonográfiailag másolata az alsó bizánci Pantokrátornak. A pántok egész más technikával és más stílusban is készítették, egységes tervezés tehát teljesen valószínűtlen. Arra, hogy a szent korona mikor kapta mai alakját, feltevések egész sora van, amelyet Könyves Kálmántól Mátyás koráig, kerek négy évszázadon belül ingadoznak. /28/ Feltevések azonban nem tartoznak témánkhoz. Az biztos, hogy a "corona graeca" a 11. század 60-as és 70-es éveiben magyar-bizánci kapcsolatainak nemcsak páratlan művészeti értékű dokumentuma, hanem az írásokat kiválóan ki-egészítő forrása is .

x

Térjünk rá most a szent korona történelmi szerepére. Hartvik püspök a 12. század elején írta meg Szent István harmadik életrajzát, amelyben részletes, de anakronisztikus részletektől nem mentes beszámolót találunk arról, hogyan kapott István II. Szilveszter pápától koronát, áldást és apostoli keresztet. Hartvik egy szóval sem állítja, hogy a pápa adta a koronát az ő korában is megvolt, de az ellenkezője sem következik szövegéből. Neki nem a tárgy, hanem az egyházpolitikai cél volt a fontos. Deér József 1964-ben kimutatta, hogy a Hartvik-legendát voltaképp válasza II. Orbán pápa 1096. július 17-én Kálmán királyhoz intézett levelére. /29/ Az életrajznak igazolnia kellett a magyar királynak a gregoriánus reformoknak nem éppen megfelelő jogait és hatalmát

országa egyházi ügyeiben. Ezért nem biztos, hogy a koronaadományozás részben anakronisztikus történetének összeszerkesztésekor gondolt-e a püspök egy konkrét, meglévő koronára.

A 12. század második felében Konstantinápolyban tudtak már egy magyar koronáról, amely az ország fölötti uralmat jelentette. Ankhilosz Mihály, a későbbi pátriárka, egy Mánuel jelenlétében elmondott és a császárt dicsőítő beszédében, amelyet húszegynéhány éve fedeztek fel, ismerteti a valószínűleg 1165-ben kötött bizánci magyar béke feltételeit. /30/ Állításának hitelessége elég gyenge lábon áll, de reális alap nélkül nem mondhatta volna a következőket: "Sorolják be a fennhatóságod alá tartozók közé Magyarország koronaőrző templomát és a körülötte lévő fővárost, hogy a magyar uralkodók királyi koronája a te hatalmadban legyen." A főváros, "metropolisz", alatt nyilván Székesfehérvárt kell érteni, ahol a Boldogasszony templom prépostja és örkanonokja gondjaira voltak bízva a koronázási jelvények. Mindkettő fontos szerepet játszott a trónváltások idején. A királyok vigyáztak is arra, hogy csak hű emberük nyerje el a fehérvári prépostságot, ami gyakran együtt járt a kancellári tisztséggel. Jellemző eset, hogy amikor III. Béla halála után András herceg bátyjával, Imre királlyal szemben a trónra tört, Gotthárd fehérvári prépost, Imre feltétlen híve, 1198-ban megerősítette III. Ince pápával a préposti jogát, hogy az örkanonokságot az ő bizalmát élvező személlyel tölthesse be, mert "ennek gondjaira vannak bízva ennek az egyháznak a kegszerei, kiváltságlevelei és a királyok koronája is...", nehogy valami kár érje az egyházat, vagy valami sérelmet szenvedjen "a haza becsülete, ami a koronából ered." /31/ Gotthárd halála után 1202-ben az a Péter lett a fehérvári prépost, aki 1204-ben a győri püspökséget kapta és 1205-ben, Imre halála után, segítette özvegyét, Konstanciát, hogy már apja életében megkoronázzott kisleányával, III. Lászlóval és a koronával együtt, András elől, Bécsbe meneküljön. A gyermek király otthirtelen meghalt, és holttestével együtt a koronát is visszahozták Székesfehérvárra. /32/ Hogy mit jelentett ez a korona és mennyire vágyott rá András herceg, azt III. Ince pápa leveles könyvében rajzzal is illusztrálták. /33/ Mikor Imre halála után, öccse bejelentette a Szentszéknek, hogy mint a gyermek gondviselője átvette az ország kormányzását, a pápa beíratta a levelet a regisztrumába. Az írnok pedig darajzolt a lap szélére egy koronát, alája írva "regnum Ungariae", melléje egy fiatal ember fejét, aki sóvár szemmel tekint a koronára. A rajz ugyan sematikus, de a korona formája jellegzetes abroncs,

amelyet fent félkörös pánt zár le, és lent három láncocskára lóg le róla. Fent azonban nem kereszt, hanem virágféle látható. Világosan felismerhető a típus, amelyet a 12. században a bizánci Komnenosz-dinasztia uralkodói és az őket utánozó Hohenstauf császárok is viseltek, és amelynek egyetlen, ma is meglévő képviselője épp a magyar szent korona.

1215-ben III. Ince, a kalocsai érsek kérésére, egyházi liturgikus olvasmányként engedélyezte a Hartvik püspök írta Szent István-legendát, kivéve az egész mű egyházpolitikai célját eláruló passzust, amely szerint a pápa Istvánra bízta volna az egyházaknak és népeiknek "mindkét törvény alapján", azaz egyházi és világi jogon való igazgatását. Ez a mondat hiányzik is több kéziratból. A fehérvári Boldogasszony templomban őrzött korona pápai és szentistváni eredete azonban ezzel mintegy hivatalos egyházi elismerést nyert. /34/

IV. Béla alatt, 1256-ban, bukkan föl először a királyi korona "szent" jelzője. /35/ De akkoriban terjed el a szó átvitt értelemben való használata is, akárcsak a Bibliában. A magyar királyi korona elnevezés is elválik a konkrét tárgytól, jelentheti már, a király személyétől függetlenül, a méltóságot és a hatalmat. Ezzel előkészíti az uralkodó személyétől független, ún. "transzperszonális" államfogalom kialakulását. /36/

A jogtörténeti kutatás már régen megállapította, hogy mindez nem magyar különlegesség. Ez a "koronaeszme" nagyjából egyidőben jelentkezik a 12. század végén Angliában, Franciaországban és Magyarországon. További fejlődését a társadalmi szerkezet átalakulása és a királyi hatalom korlátozása határozta meg. Magyar különlegesség azonban a szoros kapcsolat egy valóban meglévő tárggyal. Ez a kapcsolat, mondhatnánk úgy is: a szent korona megléte, azonban csak hátráltatta a magyar eszmefejlődést. A korona fogalma nálunk nem tudott olyan mértékben a király személyétől elvonatkoztatott jogi fogalommal válni, mint nyugaton vagy Csehországban. Épp ezért a szent korona történelmi szerepét vizsgálva, a koronaeszme alakulásának csak azok a mozzanatai fontosak és érdekesek, amelyek közvetlenül kapcsolatosak a tárgy használatával.

Aligha véletlen, hogy épp III. András okleveleiben tűnik fel először a "Szent István koronája" kifejezés. /37/ Az Árpád-ház utolsó férfisarjának törvényességét, azaz születési jogát a magyar trónra, a leányági trónkövetelők és az Anjouk trónigényét támogató pápa nem ismerték el. III. András ezért hangsúlyozta, hogy Szent István koronájával avatták

királlyá, és külön megjutalmazta Tivadar mester székesfehérvári prépostot, aki Kun László halála után megakadályozta, hogy ellenségei kezükbe kerítsék azt, és ezzel megakadályozzák az ő szabályszerű királyné avatását. /38/

Az Árpád-ház férfiágának kihalta "az utolsó aranyágacska letörte" után ennek a szentistváninak tartott koronának a birtoka már elengedhetetlen föltétele volt a Magyarország fölötti uralomnak. Ezzel koronázták meg a cseh Vencelt, aki lemondva a trónról, a bajor Wittelsbach Ottónak adta át. Ez az ellenséges osztrák területen át álruhában, titkon jött Magyarországra, és a koronát, egy a nyeregkápára kötött borosedényben hozta magával. Az edény útközben egyszer el is vezett, de a forgalmas úton senki sem vette fel, és így újra megtalálták. A Képes Krónika írója a következőket fűzte elbeszéléséhez:

"Csodálatos eset, el nem hallgatandó csoda! Mit értsek ugyanis a korona elvesztésén, hacsak nem azt, hogy a herceg nem viselhette élete fogytáig a koronát, hanem elveszítette fejről is a koronát, meg a becületet is? Mit jelent, hogy senki sem találta meg, hanem csak azok, akik vitték? Csak azt, hogy Pannónia nem veszítheti el angyal adta koronáját." /39/

Ottó ezután úgy vigyázott a koronára, hogy magával vitte akkor is, amikor leánynezőbe ment Apor László erdélyi vajdához. A vajda azonban börtönbe vetette őt, és elvette tőle az országot jelentő ékszert. Ottó király, kiszabadulva, nem is tarthatta magát, és hazament Bajorországba. Utána, végül is, az egész ország elismerte a pápától támogatott Anjou Károlyt. Előzőleg már kétszer megkoronázták, de csak póikoronákkal. Gentile bíboros, a pápa legátusa, most tilalom alá vetette a László vajda kezében lévő szent koronát, és új koronát szentelt. Arra hivatkozott, hogy Szent István koronáját is annak idején a pápa szentelte föl, és ez adta meg neki hatóerejét. 1309-ben az esztergomi érsek Fehérvárott ezzel az új koronával avatta királlyá Anjou Károlyt, aki azonban egy oklevélben maga állapította meg, hogy a magyarok ezt a koronázást sem ismerték el érvényesnek. Gentile bíboros végül is egyházi átokkal kényszerítette a vajdát a szent korona kiadására, amellyel Anjou Károlyt, 1310-ben immár negyedszer koronázták meg Magyarország királyává. /40/

Az erőskezű és jóformán abszolút hatalommal kormányzó Anjou-királyok levonták a tanulságot a zűrzavaros múltból. Jobbnak látták a koronázási ékszereket nem a székesfehérvári kanonokokra bízni, hanem saját várukban, Visegrádon őriztetni. /41/

Az államügyeket írásba foglaló kancellárok és általában a jogtudó értelmiség nyelvében ezalatt a korona átvitt és elvont értelme éppúgy tovább fejlődött, mint másutt Európában. Most már nemcsak a királyi méltóság jelképe, hanem mintegy a király személye fölé emelkedve, kezdte kifejezni azt a fogalmat is, amelyet a 18. század vége óta államnak nevezünk. Az 1381-es torinói béke értelmében Velencének évi adót kellett fizetnie a magyar királynak és "a királyságot képviselő koronának". /42/

A szónak ez a jelképes, az uralkodó személyétől és a tárgytól elvonatkoztatott értelme, Nagy Lajos halála után, a királyi hatalom szinte végzetes meggyengülésével, hirtelen nagyon is reális politikai szerepet kapott. 1401-ben az országnagyok fogságba vetették Zsigmond királyt, és az országtanács vette át a kormányzást, mint írták "a szent korona felhaltamazásából". A tanács külön pecsétet is vésetett "Magyarország szentkoronájának pecsétje" körirattal, Kanizsai János esztergomi érsek és kancellár pedig a "szent korona kancellárja"-nak nevezte magát. A pecséten azonban különöseképpen nem egy korona volt látható, hanem - voltaképp elég logikusan - az ország címere, a kettős kereszt. Zsigmond király félév múlva átvette a hatalmat, de a korona most már a király személyétől függetlenül, az államhatalom alanya és jelképe lett. Nemcsak a kancellárok írásaiban, hanem a tömegek szemében is. Ugyanis a nyilvános bírósági esküt, amelyet akárki nem egyszer hallhatott, minden rendű és rangú tamúnak "Istenben való hitére és a király meg az ő szent koronája" vagy "Magyarország szent koronája iránti hűségre" kellett letennie. 1439-ben már törvénybe került, hogy az ország nem a királyé, hanem a szent koronáé, lakói a szent korona alattvalói. A szent korona az államérdek alanya, neki tartozik hűséggel minden alattvaló akkor is, amikor nincs király. /43/

Csehországban ekkor már egyedül a rendek képviselték a koronát, még a Szent Vencel koronáját viselő királlyal szemben is. /44/ Magyarországon épp a szent korona állt ilyen fejlődés útjában. A tárgy misztikus varázsa és tekintélye erősebb volt, mint a jogászok okoskodások. Ez teszi érthetővé az Albert király váratlan halálát követő évtizedek nem egy fontos eseményét. /45/

Albert özvegyét, Erzsébetet, Zsigmond király és császár leányát, a királyi tanács többsége elismerte férje utódjának, vagyis nő létére magyar királynak, mint ahogy Nagy Lajos lányával, Máriával is tették. A Visegrádon levő koronázási ékszerek őriztetését azonban kivették

kezeiből. Erzsébet várandós volt, és születendő gyermekének akarta biztosítani a királyságot. Az országnagyok és a nemesség jórésze azonban - a török veszedelem miatt - nem egy csecsemőt, hanem felnőtt férfi akart a trónra. Erzsébet erre, 1440. február 20-ról 21-re virradó éjjel, komornájával, Kottanner Ilonával, ellopatta a koronát a visegrádi várból. Másnap megszületett fia, a későbbi V. László. Március 8-án a szabad választás jogát maguknak igénylő rendek megválasztották magyar királynak a lengyel Jagelló Ulászlót. A királyné erre május 15-én Székesfehérvárott, a szent koronával megkoronáztatta a nem egészen három hónapos csecsemőt. A főpapok, bárók és nemesek, akik - mint írták - "az egész Magyarország közösségét képviselték", július 17-én I. Ulászlót ugyancsak megkoronázták, de az igazi hiányában egy pótkoronával, amelyet Szent István fejerekljetartójáról vettek le. Ugyanakkor ünnepélyes okiratba foglalták, "hogy a királyok koronázása mindig az országalakók akaratótól függ és a korona hatékonysága és ereje az ő helyeslésükben gyökerezik". Ezen az alapon érvénytelennek nyilvánították a csecsemő megkoronázását és az igazi korona hatékonyságát arra az időre, amíg nem tudják visszaszerezni, átruházták a pótkoronára. Kimondták azt is, hogy ha a visszaszerzés nem sikerülne, az erekljetartó koronája lépjen a szent korona helyébe.

Jellemző, hogy ez a tipikusan rendi szellemű határozat is csak írott malaszt maradt. A reális tárggyal szemben épp oly hatástalan volt, mint 1309-ben Gentile bíboros kánonjogi érvelése .1444-ben I. Ulászló esesett Várnánál, de a pesti országgyűlés nem választott új királyt, hanem elismerte a négyéves gyermek V. Lászlót királynak, aki ugyan a koronával együtt III. Frigyes kezében volt. Ezért ideiglenesen hét főkapitány, majd 1446-tól Hunyadi János mint kormányzó intézte az ország sorsát. Amikor V. László 12 éves korában, 1452-ben elfoglalhatta a trónt, újabb koronázást már senki sem tartotta szükségesnek. III. Frigyes pedig visszatartotta a szent koronát, mert maga is szemet vetett Magyarországra. Hunyadi Mátyásnak, aki már semmiféle születési vagy rokonsági jogra nem hivatkozhatott, azonban feltétlenül szüksége volt a Szent István örökségét képviselő korona legitimáló erejére. Nem is próbálkozott pótkoronával, hanem öt évi harc és alkudozás után, 1463-ban, megadta a III. Frigyes követelte óriási árat: 80 ezer aranyat és a császár magyar trónöröklési jogának elismerését. A terhet azonban nem a király egyedül, hanem az egész ország vállalta, és amint az erdélyi szászok követői jelentették hazafelé: a császár a koronát "király urunknak és az országnak" adta vissza. Má-

tyás pedig az 1464-es országgyűlés 2. artikulusában vállalta, hogy "az ország közössége pénzén visszaváltott szent koronát" méltó helyen, alkalmas személyekkel fogja őriztetni, nehogy elidegenítsék az országtól.

Mátyás hirtelen halála után a főurak és a köznemesség vállvetve, de egyúttal vetélkedve rombolták le életművét és juttatták tönk szélére a királyi hatalmat. De a szent koronára gondjuk volt. Egymást követték az őrzésére vonatkozó törvények. Az 1500. évi 23. artikulus azt írta elő, hogy a világi urak közül kell két koronaőröt választani. Ez a rendelkezés lényegében 1945-ig érvényben maradt.

A szent korona megléte és misztikus tekintélye a középkorvégi rendiségnek Magyarországon sajátos jelleget adott. Ennek leghívebb kifejezése Werbőczy István Hármaskönyve 1514-ből. Werbőczy, Magyarország szokásjogát összefoglaló művében az akkor átmenetileg felülkerekedett köznemesség politikai elképzeléseit is jogászi formába öntötte. Thuróczy János Krónikájából vett, Kézai Simonra visszamenő történeti érvekkel bizonyította a nemesek teljes egyenlőségét, és azt, hogy a választott uralkodók hatalmukat, az ősidőktől kezdve, átruházás útján a "néptől", értsd "a nemesi közösségtől" kapták, és ennek, a hatalommal való visszaélés esetén, joga volt és van ellenállni. Szent István óta azonban nem a fejedelemre, hanem a szent koronára ruházzák át a birtokadományozás, vagyis nemesítés, a törvényhozás és az igazságszolgáltatás jogát, amit tehát csak a koronás király gyakorolhat. A szent koronában egyesül minden államhatalom, és a nemesek mint a szent korona "tagjai" részesei a főhatalomnak /46/.

Werbőczy nem dolgozott ki rendszeres államelméletet. Elsősorban gyakorlati célja volt: használható jogi kézikönyvet alkotni, és egyúttal rendjének, a köznemességnek, döntő részt biztosítani a közhatalomban. Ezt az utóbbi politikai célját nem érte el, de műve évszázadokra megszabta a magyar politikai és közjogi gondolkodás irányát. Még az 1867 utáni jogászprofesszorok, Hajnik Imre, Timon Ákos és társaik is reá hivatkozva alkották meg többféle változatban az ún. szentkorona-tant. Werbőczy, a főnemesség ellen küzdő köznemesi tömegek prókátora, erre még nem is gondolt.

A Hármaskönyv után hamarosan jött Mohács. A szent korona vándorútra indult, a koronaőri intézmény szinte feledésbe merült. A tárgy szerepe és fontossága a királyság számára azonban nem csökkent. Szapolyai Jánost éppúgy megkoronázták vele, mint egy évvel utóbb

Habsburg I. Ferdinándot. 1529-ben Szulejmán szultán is tartotta kezében, aki természetesen védencének, János királynak adta át. Ennek özvegye, Izabella, 1551-ben kénytelen volt visszaadni Ferdinándnak. Állítólag Izabella a kiszolgáltatás előtt levétette a koronáról a csúcskeresztet. I. Ferdinánd a szent koronát Pozsonyban, majd Bécsben tartotta, Rudolf császár és király pedig Prágába vitette.

Bocskay István szabadságharcában új erőre kapott a magyar rendiség is. Mátyás főherceg 1608-ban a magyar, osztrák meg morva rendek és hajdúk támogatásával kényszerítette lemondásra félőrült bátyját. A pozsonyi országgyűlésnek, amely őt II. Mátyás néven királlyá választotta, egyik első dolga volt törvényt hozni a szent korona hazahozataláról. A pozsonyi királyi várban kellett őrizni, és a koronázás után megválasztották a két koronaőrt, a katolikus Pálffy Istvánt és a protestáns Révay Pétert, aki - mint láttuk - 1613-ban az első könyvet írta a szent koronáról.

A szent korona jelentette akkoriban a három részre szakított ország egységét, főként a királyi Magyarország és a török protektorátus alatt önálló fejedelemséggé vált Erdély összetartozását. Nemcsak a Habsburg királyok hivatkoztak erre, hanem a Bocskay-párti rendek is a szent koronában látták a királyi és a keleti Magyarország, Erdély egyesítőjét. Bethlen Gábor és II. Mátyás 1615-ös és 1617-es nagyszombati szerződésai is kimondták, hogy "Erdélyt és a neki alávetett részeket Magyarország koronája elválaszthatatlan tagjának tekintik és elismerik." /47/

A magyarok szemében a szent korona tehát most is több volt, mint közjogi fogalom. A fogalmat mintegy megtestesítette a királyavatás legfőbb és nélkülözhetetlen eszköze, amelyet csak a hagyományos, a katolikus múltban kialakult módon lehetett alkalmazni. Ennek érdekes következménye volt a korona sorsa a harmincéves háború elején, amelyet Révay Péter koronaőr jegyzett fel. /48/ 1619 őszén Bethlen Gábor bevonult Pozsonyba, és a hozzá átállt nádor, Forgách Zsigmond átadta neki az ott őrzött koronázási jelvényeket is. Az 1620 elején Pozsonyban tartott országgyűlés felajánlotta Bethlennek a királyságot, de ő elutasította. Augusztus 25-én, a beszercebányai országgyűlésen azonban már elfogadta a választást, és felvette a "Magyarország választott királya" címet. Udvari papja, Alvinczi Péter unszolta, hogy koronáztassa meg magát. Ugyanis 1619-ben Bethlen szövetségeseinek, Pfalzi Frigyesnek,

a "téli király"-nak, Prágában tizenkét protestáns prédikátor tette fejére "Szent Vencel koronáját". Alvinczi javaslatára Bethlen Gábor azt felelte: "Te nem vagy az esztergomi érsek, akinek egyedül van joga magyar királyokat koronázni." Erre az udvari pap: "Kinevezel engem esztergomi érseknek és nincs már akadálya." Bethlen Gábor így vetett véget a vitának: "Csak koronázott királynak van joga püspököket kinevezni, én pedig eddig még nem növeltem a koronás fők számát." 1622-ben a nikolsburgi béke értelmében vissza is adta a koronát, csak az fájt neki, hogy le kellett mondania a királyi címről.

Mindez azt bizonyítja, hogy a szent koronának és a vele elválaszthatatlan koronázási rítusnak nem kis része volt abban, hogy a magyar királyság intézménye a protestáns többségű országban is megmaradt katolikusnak. Ezt a protestánsok is elismerték, de 1622-ben, II. Ferdinánd trónraléptekor, törvényt hoztak, hogy mindig egy katolikus és egy protestáns koronaórt kell kinevezni. Ezek tisztsége már a 17. században közjogi méltósággá vált, és kivéve az abszolutizmus korát, az is maradt 1945-ig. /49/

A szent koronának mint tárgynak különleges jelentőséget adott a feszültség, amelyet a Habsburgok közel 400 éves uralma alatt a dinasztikus monarchia és a magyar államgondolat viszonyát jellemezte. Werbőczy István gondolatindítása ebben a légkörben teljesedett ki a tárgyban megtestesülő, átfogó eszmévé. Kölcsey Ferenc ezt így foglalta szavakba Szatmár megye közgyűlésén, 1832. március 1-én, amikor I. Ferenc király uralkodásának negyvenedik évfordulóját ünnepelték: "Őseink az ország egyetemes érdekeit s a jussokat, miket egyes polgár sem bírni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság képviselője. Szent koronának nevezék e koronát, mert a legszentebbnek gondolatát kötéék hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült nép-erőnek, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féktelensége és hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen." /50/

Tegyük hozzá, hogy Kölcsey "a szabad nemzet egy testé"-be, Werbőczyt megtagadva, már nemcsak a nemeseket, hanem az ország minden lakóját, az egész népet bele kívánta foglalni. Szavai mindenesetre híven kifejezik, hogy minő eszmét képviselt a magyar királyi korona a reformkori magyar politikai közvéleményben.

Huszonegy évvel később, 1853-ban, az Orsova melletti rejtkehelyről, egy király és alkotmány nélküli országba hozták vissza a koronázási jelvényeket. Ágyúörgés, dicsőítz, Pest és Buda összes harangjainak zúgása mellett Albrecht főherceg-kormányzó, a hercegprímás és az arisztokrácia, fejedelmeknek kijáró tisztelettel fogadták őket. Vonaton az udvari szalonkocsi vitte Bécsbe, ahol Ferenc József megtekintette, majd visszaküldte őket Budára. Óvakodott tehát követni II. József példáját. A budai várban vizsgálta meg a szent koronát 1857-ben Franz Bock is, akinek szakvéleménye - első fogalmazásban elég óvatosan -, de igazolta a felső részre vonatkozólag a szentistváni hagyományt. Ferenc József császárnak ez jól jött, mert Szent István koronájának birtoklása bizonyos törvényes látszatot adhatott a fegyverrel leigázott ország fölötti uralmának.

Tíz évre rá Ferenc József valóban királya lett Magyarországnak. Ezután dolgozták ki a dualizmus kora közjogászai a szentkorona-tanát. Ebből hiányzott már Kőlcseyék eszméjének érzelmi melegsége és mélysége. A több változatban megalkotott gondolatkonstrukciók Werbőczy anakronisztikus történet szemlélete nyomán az "ősi alkotmány" illúziójával tévútra vezették mind az alkotmány- és jogtörténeti kutatást, mind a magyar politikai közvéleményt. A történész-képzetséggű Eckhart Ferenc érdeme, hogy szétfoszlatta az illúziókat. A reális koronának mindebben már nem volt szerepe.

A szent korona 1916. december 30-án, IV. Károly koronázásakor töltötte be utoljára a közjogi szerepet, amelyre ismeretlen készítői valamikor szánták. A király nélküli királyságnak annál nagyobb szüksége volt az elvont fogalmi konstrukcióra. A bíróságok, amelyek 1918-ig Őfelsége, azután a magyar állam nevében szolgáltattak igazságot, 1930-tól "a magyar Szent Korona nevében" hozták ítéleteiket. 1938-ban, 1939-ben és 1940-ben a visszacsatolt területek a törvény szavai szerint "a magyar Szent Korona testébe" tértek vissza. A német SS által uralomra juttatott Szálasi Ferenc azzal próbálta helyzetét törvényesíteni, hogy a koronaörök részéről a Várban elrejtett szent koronát 1944. november 4-én kiásatta, és arra tette le esküjét. Nyilvánvaló törvényszegés volt, hogy a két koronaörök, Perényi Zsigmondot és Radvánszky Albertet megakadályozták abban, hogy a koronázási jelvények mellett maradjanak, és végszükség esetén az ország területén rejtésük el őket. Szálasi valamennyit külföldre vitette, ahol még egyszer meg-

próbálta politikailag felhasználni őket. Külügyminisztere jegyzéket intézett Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányához, amelyben arra hivatkozott, hogy a Szálasi vezette menekült kormány képviseli a szuverén magyar államot, mert az ő birtokában van Szent István koronája. /51/ Szomorú és groteszk záróakkordja a szent korona közjogi szerepének. De nem a történelminek. Mert a szent korona, a többi koronázási jelvényvel együtt, a Nemzeti Múzeum vitrinjében sem lett holt múzeumi tárgy. Némán is őrzi és ébreszti a történelmi nemzettudatot. Emlékeztető az öregeknek, ébresztő a fiataloknak.
/1982/

x

Az 1982. október 31-én Luganóban elhangzott előadás óta a szent koronáról a kisebb-nagyobb közlemények egész sora jelent meg. 1983-ban adták ki Budapesten, de csak németül és angolul, az 1981 szeptemberében a Nemzeti Múzeumban tartott nemzetközi konferenciára készült referátumokat "Insignia Regni Hungariae I." címen. Ebben található e sorok írójának részletes áttekintése a szentkorona-kutatás történetéről: "Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone" /65-89 l./. 1985 októberében neki is volt alkalma az összes koronázási jelvényeket közvetlen közelről nagyítóval is vizsgálni. A tapasztalatok alapján a luganói előadás szövegéből csak egyetlen mellékmondatot törölne: meggyőződhetett arról, hogy a régi ötvösök könnyedén átfúrták a kemény zománcot is. Egyáltalában nem győzték meg viszont egy aranyműves csoport vizsgálati és következtetései, amelyekről a legrészletesebb és gazdagon illusztrált beszámoló a Kecskeméti Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep 1985. évi katalógusában jelent meg. Mindenesetre érdemes munkát végeztek a tárgy aprólékos felmérésével és számos technikai részlet megfigyelésével. A megfigyelések értelmezésénél és a további következtetésekben az aranyműves kollektíva azonban - mint be is vállalja - azt a feltevést veszi alapul, hogy a korona mai formájában egységes, egy időben, egy terv alapján létrejött műalkotás. Az ilyen kiindulás már eleve tudománytalan. Következménye az, hogy ahol több magyarázat lehetséges, csak azt veszik figyelembe, amelyik megfelel a kiindulási alapfeltevésnek. Ami ennek ellentmond, sokszor el-sikkad, meg sincs említve. Az aranyművesek tudják, hogy a stílustörténethez nem értenek, és ezért van Papp Gábor személyében művészettörténészek is. A kecskeméti katalógus művészettörténeti illusztrációanyagába becsúsztott azonban olyan szarvashiba is, hogy arra kell gondolnunk, a mű-

vészettörténész szakértő aligha van otthon a középkori ötvösségben. Úgy fest, vak vezet világtalanokat vakvágányra. Feltűnő, hogy a dilettáns mérnökök és a mesterségük határait messze túllépő aranyművesek állítólagos eredményeit milyen készségesen terjesztik folyóiratok, napilapok, sőt televízió is. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti bizottsága 1984. november 30-án tárgyalta a koronázási jelvények kutatási helyzetét és a viták visszásságait. Ennek gazdag anyaga tudtommal 1986 elejéig még nem láthatott napvilágot.
/1986/

Az itt közölt tanulmány eddig két magyar nyelvű emigráns kiadványban is megjelent. Lásd ezen számunk 78. lapján.

JEGYZETEK

1. Biehn, Heinz: Die Kronen Europas und ihre Schicksale. Wiesbaden 1957. 25.
2. Révay Péter: De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, anno ultra DC clarrissime brevis Commentarius Petri de Rewa comitis comitatus de Turocz. Augusta Vindelicorum 1613.
3. Schwartz, Godofredus: Initia religionis chistianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Dissertatio historico-critica. Halae. Magdab. 1740.
4. Weszprémi István: Magyarországi öt különös Elmélkedések. Pozsony 1795.
5. Horányi, Alexius : De sacra Corona Hungariae ac de Regibus eadem redimitis Commentarius Pestini 1790.
6. Koller, Josephus: De sacra regni Hungariae corona Commentarius. Quinque-Ecclesiis 1800.
7. Uhlirz, Mathilde: Die Krone des heiligen Stephan, des ersten Königs von Ungarn. Graz - Wien - Köln 1951.
8. Kelleher, Patrick J.: The Holy Crown of Hungary. Rome 1951.
9. Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886.
10. Nézeteik részletes ismeretetését I. Deér, Josef: Die Heilige Krone Ungarns Wien 1966. 18-19.
11. Varjú Elemér: A Szent Korona. Archeológiai Értesítő 39, 1920-1922. 56-70.
12. L. e sorok írójának Kelleher könyvéről írt bírálatait: A Szent Korona eredete - kérdések és válaszok. Új Magyar Út 3, 1952. 1. és 2. szám. Különnyomat 4. és Kunstchronik 5, 1952. 20.
13. L. ezek kritikai ismeretetését Bogyai, Thomas von: Ungarns Heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. Ungarn- hrbuch 9, 1978. 214-232.
14. Beöthy Mihály - Fehér András - Ferenczné Ákos Ilona - Ferencz Csaba: Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona. Fizikai Szemle XXXI. 1981. 12. szám, 473-482.

15. Decsy Sámuel: A Magyar Szent Koronának és ahhoz tartozó tárgyaknak Históriaja. Bécsben 1792. 143-144.
16. Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. Szent István Emlékkönyv III. Budapest 1938. 472.
17. Deér, Josef: Die Stephanskron. Atlantis 21. 1949. 118.
18. Bock, Franz: Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung. Dr. Alex v. Swenigorodskoi und das darüber veröffentlichte Prachtwerk. Archäologisch-kunstgeschichtliche Studie. Aachen 1896. 257.
19. Kovács Éva- Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények, Budapest 1980. 81-82.
20. Vö. Pálincás László: Egy könyv a Szentkoronáról. Katolikus Szemle 14, 1962. 71.
21. I.m. /14. jegyzet/, 478.
22. Pl. Kelleher, i.m. /8.jegyzet/, 33. - Győrffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest 1959. 40-42. - Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János és Székely György. Budapest 1974. 346, 360, 365.
23. I.m. /19. jegyzet/, 36, 43.
24. Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomarchos császár koronája. Budapest 1937 /Archeologia Hungarica XXII./, 37-38.
25. L. e sorok írójának Kelleher könyvéről írt bírálatát: Byzantinisch Zeitschrift 45, 1952. 421.
26. Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkönigreich. Wien 1979. /Dissertationen der Universität Wien 143/.
27. Vajay, Szabolcs de: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Bemerkungen zu Raimund Kerbls Wiener Dissertation. Ungarn-Jahrbuch 10. 1979. 15-28.
28. L. ezek ismertetését és kritikáját a 13. jegyzetben idézett cikkben.
29. Deér, Josef: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. Archivum Historiae Pontificiae 2, 1964, 152-168.
30. A beszédre először Peter Wirth hívta föl a figyelmet: Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskron aus der Zeit zwischen dem X. und XIII. Jahrhundert. Byzantinische Zeitschrift 53, 1960. 79-82.

A teljes szöveget, történelmi bevezetéssel és kommentárral, közzétette Robert Browning: A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century. *Balkan Studies /Thessaloniki/* vol.2, 1961. 173-214. Magyar szempontból alaposan kiértékelte, és a nem magyar felfedezők tévedéseit is helyesbítette Makk Ferenc: *Megjegyzések III. István történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tom. LXVI, 1979. 34-38.*

31. A korona kilenc évszázada. *Történelmi források a magyar koronáról. Válogatta és szerkesztette Katona Tamás. Budapest 1979. 46-47.*

32. Deér, i.m. /10. jegyzet/ 206-207.

33. Deér, i.m. 371. kép. A korona... /31. jegyzet/ 312, 54.kép.

34. Deér, i.m. /29. jegyzet/ 161.; /10.jegyzet/, 208.

35. Karpát, Jozef: *Corona regni Hungariae im Zeitalter der Arpaden. Hellman Manfred /Hsg./ :Corona Regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. Darmstadt 1961. 298. - A korona... /31.jegyzet/, 48.*

36. L. általában az alábbiakra is: Eckhart Ferenc: *A szentkoronaszme története. Budapest 1941.*

37. Deér, i.m. /10.jegyzet/, 209.

38. Az oklevél fordítását közli: A korona... /31.jegyzet/, 53-56.

39. Dercsényi Dezső - Csapodiné Gárdonyi Klára - Mezey László - Geréb László : *Képes Krónika II. Budapest 1964. 171-172.*

40. Deér, i.m. /10.jegyzet/, 219-223.

41. Uo. 228.

42. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1946. 115.*

43. Uo. 115-116.

44. Eckhart, i.m. /36.jegyzet/, 149.

45. A továbbiakat részletesen leírják és elemzik Deér, i.m. /10. jegyzet/, 231-247. - Bertényi Iván: *A magyar korona története. Budapest 1978.* - Benda Kálmán - Fügedi Erik: *A magyar korona regénye. Budapest 1979. Rövid összefoglalás e sorok írójától: Az ország és koronája. Katolikus Szemle 30, 1978. 1-13.*

46. Eckhart, i.m. /42.jegyzet/, 119-120. /36.jegyzet/, 200-210.

47. Eckhart, i.m. /36.jegyzet/, 248.

48. Idézi Randvánszky, Anton: *Das Amt des Kronhüters in Staatsrecht und Geschichte Ungarns. Ungarn-Jahrbuch 4, 1972. 31.*

49. Rövid megszakítást jelentett még 1919. Az 1919. évi XXXI. néptörvényt, amely eltörölte, többek közt, a koronaóri tisztséget is, természetesen nem lehet a Tanácsköztársaság bukása után is hatályosnak tekinteni, mint Bertényi /i.m. 155/ teszi.

50. Idézi Nagy Miklós: A szent korona eszméje. Szent István Emlékkönyv II. Budapest 1938. 301-302.

51. Radvánszky, i.m. /48. jegyzet/, 43.